

ФІЛОСОФІЯ ГЕНДЕРУ В ІСТОРИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ СОЦІОГУМАНІТАРИСТИКИ

¹Вінницький національний технічний університет

В статті йдеться про становлення філософії гендеру, передумови та засади її розвитку. Особливу увагу приділено впливу творчості Симони де Бовуар на формування концепції жіночої суб'єктивності. Порівнюються концепції французької та англо-американської філософії гендеру.

Ключові слова: гендер, філософія, суб'єктивність, жінки, влада.

Tegs: gender, philosophy, women, power, subjectivity.

Філософія гендеру – напрям філософських досліджень, що сформувався після публікації книжки Симони де Бовуар «Друга стаття» (1949). Книгу було написано за порадою Ж.-П. Сартра відповідно до теми критичного переосмислення гегелівської діалектики Раба і Пана. В філософію було внесено новий дискурсивний критерій – сексуальної відмінності, що дозволило сформувати нову філософську конструкцію суб'єктивності – спочатку жіночої, а потім і гендерної. Жіноча суб'єктивність у С. де Бовуар розуміється як Інше по відношенню до чоловічого типу суб'єктивності – як специфічний «жіночий досвід» і відповідні йому «жіночі» способи буття; спеціальна увага приділяється поняттю «жіноча сексуальність». У той же час структура жіночої суб'єктивності розуміється як соціально сконструйована: відтак критикуються патріархатні відносини влади, в яких жінка виступає не як суб'єкт, а як об'єкт дискурсу і практики. В цьому сенсі філософська концепція С. де Бовуар започаткувала дві теоретичні тенденції в філософії гендеру: 1 базується на теорії Ж. Лакана та / або Ж. Дельоза концепціях жіночої суб'єктивності поза сферою «фаллічної економіки» (французькі філософи Люс Ірігарей, Елен Сіксу, Катрін Клеман, Сара Кофман, американські – Елізабет Гросс, Джоан Копжек, Джейн Геллап, європейський філософ Розі Брайдотті) і 2 базується на теорії М. Фуко: концепції жіночої суб'єктивності як тілесної нормалізації стратегій влади (американські теоретики Дж. Батлер, Тереза де Лауретіс).

Новий предмет філософії відновив нові типи дискурсу і практики письма, що реалізуються як: 1 практики репрезентації жіночої суб'єктивності і 2 деконструкції фалло-логоцентризму, що об'єднує дискурс гендеру з іншими сучасними теоріями. Спрямованість на зміну соціального порядку і зосередження уваги на категорії дії пов'язує філософію гендеру з постмарксистом. У той же час основна теоретична проблема філософії гендеру пов'язана з такою теоретичною інтенцією – спробою логічного обґрунтування та репрезентації Іншого в мисленні та культурі. Парадокс, який фіксує один з критиків фемінізму Славою Жижек, полягає в тому, що Інше як дискурсивна категорія структурно визначається тільки в залежності від бінарної опозиції тотожності, а спроба репрезентації Іншого в мисленні з неминучістю відтворюється через використання традиційної логіки і понятійного апарату. Крім того, сучасні теорії Іншості неминуче пов'язані з парадоксом віктимізації: «бути Іншим» в сучасній культурі найчастіше означає позицію «фундаментального неволодіння», тобто політичної маргіналізації та дискримінації.

Роботою С. де Бовуар задана і така центральна для філософії гендеру методологічна дихотомія, як рівність-відмінність. Хоча в книзі «Друга стать» жіноче інтерпретується в термінах відмінності (від чоловічого), однак метою критики влади та гендерної нерівності в суспільстві визнається категорія рівності. В результаті категорія жіночої відмінності піддається критиці в концепціях американських послідовниць С. де Бовуар – Бетті Фрідан («Тасмниця жіночності», 1963), Кейт Миллетт («Сексуальна політика», 1970), Суламіфи Файерстоун («Діалектика статі», 1970). Жіноча відмінність визнається як позитивний ресурс тільки починаючи з середини 1970-х років. Це відбувається в роботах Адрієн Річ, а також в дослідженнях жіночої суб'єктивності Джейн Геллоп, теоретика кіно Терези де Лауретіс, психоаналітика Джессіки Бенджамін, філософа Джоан Копжек. Така переорієнтація пов'язана із зіткненням в 1980-х американської феміністської теорії з французькою філософією гендеру. Представниці французької філософії гендеру розвивають теорії жіночої суб'єктивності, критично переосмислюючи постмодерністські концепції тіла, бажання, сексуальності і влади. Найбільш відомі серед цих теоретиків: Люс Ірігарей, що висунула концепцію «генеалогії жінок» та альтернативну Ж. Лакану теорію жіночої насолоди в позитивних термінах («Пол, який не поодинокий», 1977; «Етика сексуального відмінності», 1984); Елен Сіксу, що розробила теорію «жіночого письма» («Регіт медузи», 1975), і Юлія Крістева з її філософією материнського («Революція поетичної мови», 1974; «Сили жаху», 1980; «Історії кохання», 1983). В 1970-х остаточно формується відмінність між англо-американською і французькою феміністською думкою. Англо-американській філософії гендеру в цей період властиві: 1 відмова від поняття несвідомого в дослідженні структури жіночої суб'єктивності, 2 соціальний і економічний детермінізм в аналізі пригнічення жінок патріархатом, 3 розуміння жіночого опору в термінах теорії раціонального вибору. У той же час для французької філософії гендеру характерні: 1 критика символічних («наглядних», в термінах М. Фуко) форм патріархату та 2 політизація всього спектру традиційно нейтральних дискурсивних систем і понять – жіночої мови, жіночого бажання, жіночого письма, жіночого мистецтва. В середині 1980-х ситуація змінюється. В Америці поширюються ідеї французької філософії гендеру, а саме: концепції жіночого письма –Мій («Сексуальна / текстуальна політика», 1985), жіночого насолоди –Шоша Фельман («Лист і безумство», 1985), жіночого читання та мови – Ненсі Міллер («Поетика гендеру», 1988) і Мері Якобус («Читаючи жінку», 1986). Крім того, в англо-американському культурному просторі відбувається інтенсивне опанування ідей деконструкції і відмінності. Відбулося теоретичне об'єднання французької та англо-американської гілок філософії гендеру. Реакцією на нову теоретичну ситуацію виступив постмодерністський фемінізм, в якому замість єдиної жіночої сутності йдеться про контекстуальні обумовленості різних афірмативних дій і про перформативний характер гендерного досвіду. Вирішальне значення для такої переорієнтації мали: 1 теорія гендеру Т. де Лауретіс (гендер як репрезентація); 2 теорія перформативного гендеру Дж. Батлер (гендерні диференціації є артикуляцією повторюваних і соціально санкціонованих перформансів влади); 3 теорія дії Е. Гросс; 4 теорія метаморфозіса і транспозицій Р. Брайдотті (конструкція жіночої суб'єктивності спочатку не одинична, але колективна і взаємозалежна; вона репрезентує структуру «вона-я»). Під впливом Дж. Батлер філософія гендеру 1990-х не тільки виявляє механізм виключення, що лежить в основі поняття «жіночий суб'єкт» в тому вигляді, як воно закріплено в західному / європоцентристському дискурсі.

Так народжується постмодерністський фемінізм, який запроваджує в категорію суб'єкта параметри «класу», «гендеру» і «раси». Але ці параметри вводяться не як додаткові засоби опису, що дозволяють мати про суб'єкта «більш повне» уявлення, а як той логічний аргумент, який через проблематизацію самого поняття «суб'єкт» дозволяє всебічно критикувати традиційні політики ідентичності. Переосмислюючи політику винятку, ініційованому подіями 11 вересня 2001, філософія гендеру знову звертається до обговорення проблеми «етики ненасильства». Остання розуміється як зусилля, спрямоване на те, щоб «тримати страх і тривогу подалі від огортання їх у вбивчі дії» (Дж. Батлер, «Тендітна життя. Сили скорботи і насильства, 2004).

Найяскравішими представниками філософії гендеру, визнаними за межами цього напрямку, є Ю. Крістева та Дж. Батлер. Якщо Ю. Крістева належить до філософської традиції репрезентації суб'єктивності як практик «іншості», то Дж. Батлер – до традиції їх деконструкції. На відміну від своїх знаменитих сучасників, Ю. Крістева ніколи не була пов'язана з постструктуралістською ідеєю анігіляції суб'єктивності. У неї йшлося про особливий тип суб'єктивності, суб'єкти-в-процесі, антисимволічний / семіотичний рівень, репрезентації якого Ю. Крістева називає матеріальним / материнським. Ідеальною фігурою суб'єктивності у Ю. Крістевої виявляється трагічна постать вигнанця-художника, інтелектуала (в т.ч. жінки-інтелектуалки), дисидента – всіх тих, кого вона називає «здійснюючими революцію». Поняття «матеревбивство» вказує на дві основні риси процесу суб'єктивації. Це, по-перше, відторгнення гегелівського універсального (не тільки «материнського» як символу універсального, але і «західного» / раціонального як його форми) на користь партикулярного, приватного і часткового. Характеристики не тільки геніального, унікального і неповторного в художній творчості на прикладі Дж. Джойса, Л.-Ф. Селіна, С. Малларме, М. Пруста, А. Арто, але і всіх інших можливих партикулярних, «унікальних і неповторних», стратегій ідентифікації – жіночих, болгарських, марксистських, революційних, «вульгарних», маоїстських, мігрантських і т.п. По-друге, це вказівка на травматичний – насильницький і болючий – характер відторгнення / суб'єктивації. Такі типи дискурсу, які так чи інакше аналізують ситуацію насильства, особливо актуальні в сучасній культурі. Парадокс культури у тому, що мовби толерантний світ політкоректності викликає водночас необгрунтовану і неутилітарну жорстокість («Криза європейського суб'єкта», 2000). У цьому сенсі філософія материнського Ю. Крістевої, виявляється ні чим іншим, як виробництвом «іншості», є, безумовно, політичною філософією. Але її політичний характер обумовлений не тим, що в ній акцентуються актуальні політичні теми (наприклад, тема дисидентства в есе «Новий тип інтелектуала: дисидент» або тема феміністських політик опору в есе «Від Ітаки до Нью-Йорка»). Він обумовлений тією обставиною, що, переосмислюючи партикулярні відмінності «іншості» як універсальні відмінності, Ю. Крістева розглядає питання щодо стратегій нових політик ідентичності (філософська трилогія «Жіночі генії: життя, безумство, слова - Х. Арндт», 2001). Водночас не можна не побачити, що крістевське поняття «суб'єкт-в-процесі» має двоїсту конотацію. Воно означає якесь «виняткове» не тільки в сенсі його позанормативної / унікальної дискурсивної природи (метафора суб'єкта-художника), але і реальну виключеність з соціального порядку (жінки, безробітні, жебраки, іммігранти, національні меншини, жителі колишнього Східного блоку) . Про цього роду «винятковості» йдеться, зокрема, в есе «Болгарія, моє страждання».

На відміну від Ю. Кристевой, Дж. Батлер розвиває філософію «афірмативної деконструкції». Процедурі афірмативної деконструкції піддаються проблема суб'єкта та практики політичного опору. Здійснюючи «критичну генеалогію гендерних категорій», філософ, з одного боку, кидає виклик категорії суб'єкта і категорії «людського» (норми, за допомогою яких «людське життя» недоступна групам виключених). З іншого боку, Дж. Батлер стверджує, що суб'єкт здатний повторювати норми суб'єкт-формації на несподіваних і несанкціонованих шляхах. Дж. Батлер протиставляє теоретичну стратегію, яку вона називає «політиками дискомфорту». Згідно Дж. Батлер, будь-які спроби філософії гендеру надати універсальний або специфічний контекст категорії «жінка», які виходять із споконвічно даних гарантій солідарності, приречені на провал: об'єднуючої всіх жінок підстави немає.

Філософія гендеру здійснила значний вплив на філософську думку останніх десятиліть 20 століття. Наприклад, ідеї Ю. Кристевой вплинули на Р. Барта, творчість Е. Сіксу – на Ж. Деріда та М. Фуко, роботи Л. Ірігарей – на Ж. Лакана. Триває інтелектуальний діалог між Дж. Батлер і С. Жижеком.

Література

1. Антология гендерной теории. Минск, 2000
2. Батлер Дж. Психика власти. Харьков, 2002
3. Бовуар С. де. Второй пол. М.-Спб., 1999
4. Введение в гендерные исследования: Ч. 2. Хрестоматия. Харьков, 2001
5. Гендерная теория и искусство. Антология: 1970-2000 / Под ред. Л. Бредихиной, К. Дипуэлл. М., 2005
6. Женщины, познание и реальность: исследования по феминистской философии. М., 2005
7. Жеребкина И. «Прочти моё желание...»: постмодернизм, психоанализ, феминизм. М., 2000
8. Иригарей Л. Этика полового различия. М., 2005
9. Кристева Ю. Силы ужаса. Харьков, 2003
10. Мой Т. Сексуальная/текстуальная политика. М., 2004
11. Хрестоматия феминистских текстов / Под ред. Е. Здравомысловой, А. Тёмкиной. СПб, 2000